

Citation:

C.W. Vollgraff, Levensbericht J. Huizinga, in:
Jaarboek, 1944-1945, Amsterdam, pp. 176-196

HERDENKING

VAN

JOHAN HUIZINGA

(7 December 1872—1 Februari 1945)

in de vergadering der Afdeeling Letterkunde der
Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen
van 8 October 1945

Met eerbied en met weemoed herdenkt de Letterkundige Afdeeling onzer Akademie in deze ure haren Voorzitter ¹⁾, wiens waardige houding in 1940 en volgende jaren ons met trots heeft vervuld en wien het niet vergund is geweest de Akademie in vrijheid hare vergaderingen te zien hervatten.

Johan Huizinga werd den 7den December 1872 te Groningen geboren als tweede zoon van den hoogleeraar in de physiologie Dr. D. Huizinga. Deze stamde uit een in de Groningsche Ommelanden te huis zijnd geslacht van doopsgezinde predikanten, dat een goed-Frieschen naam droeg. De jonge Huizinga groeide op in zijn geboorteplaats en studeerde aan de Groningsche Universiteit in de Nederlandsche letteren. Sijmons, Van Helten en Van den Ham zijn zijn leermeesters geweest. Aanvankelijk scheen het, dat hij zich blijvend zou wijden aan de studie der Oostersche taal- en letterkunde. Na zijn promotie in 1897 — het proefschrift was getiteld: *De Vidûşaka in het Indisch tooneel* — vertoefde hij een tijd lang aan de Universiteit te Leipzig met het doel zich er verder te bekwamen in de taalwetenschap, welke hem echter op den duur niet heeft kunnen bekoren. Tot leeraar in de geschiedenis aan het gymnasium te Haarlem benoemd, vestigde hij zich in 1903 aan de

¹⁾ Het voorzitterschap der afdeeling Letterkunde is door Huizinga bekleed van 1929 tot 1942.

Johan Huizinga, (7 Dec. 1872—1 Febr. 1945).

Universiteit van Amsterdam als privaat-docent in de oudheid- en letterkunde van Voor-Indië, om vervolgens, in 1905, op 32-jarigen leeftijd het professoraat in de vaderlandsche geschiedenis, de geschiedenis van de middeleeuwen en den nieuweren tijd te aanvaarden in zijn geboorteplaats, welk ambt hij in het begin van 1915 verwisselde met dat van hoogleeraar in de algemeene geschiedenis aan de Universiteit te Leiden. Als geschiedkundige heeft derhalve Huizinga zijn gaven ontplooid en tot volle ontwikkeling gebracht. Evenwel is de invloed van den aard van zijn wetenschappelijke vorming en van den loop dien zijne studiën oorspronkelijk namen tot in zijn laatste geschriften te bespeuren.

De wetenschappelijke beoefening der geschiedenis heeft Huizinga aangevangen onder leiding van Blok. Over dezen, en in meerdere mate nog over Fruin, heeft hij zich later met groote waardeering uitgelaten. In klanken van vurige bewondering is door hem alleen gesproken over het levenswerk van den vroegeren Zwitserschen hoogleeraar Jacob Burckhardt, die inderdaad, zooals hijzelf, een cultuurhistoricus van den eersten rang is geweest. Burckhardt, op zijn beurt, had in hooge mate den invloed ondergaan van Jules Michelet. Over het wezen en de taak der geschiedenis, alsmede over de juiste methode en de geesteshouding die het den historicus past aan te nemen heeft Huizinga in vele van zijn geschriften uitgeweid. Kenmerkend voor hem is de behoefte om de beteekenis van de vaktermen der geschiedenis met zorg te bepalen of ook er de onjuistheid en betrekkelijke waarde van te doen gevoelen. De geschiedenis is hem een vorm van de waarheid aangaande de wereld. Haar te beoefenen is een wijze van te zoeken naar den zin van dit ons bestaan. Haar doel is verhooging en verfijning van het gehalte eener beschaving. Hij definieert haar als den geestelijken vorm waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden. De historische denkwijze is volgens hem altijd finaal gericht. „Terwijl het verleden haar stof levert”, schrijft hij, „en de blik terug is gericht, terwijl de geest zich bewust is, zelfs geen minuut van de toekomst waarlijk te kunnen voorspellen, is het niettemin de eeuwige toekomst die den geest beweegt. De veelverbreide en hard-

nekkige meening, dat het de geschiedenis te doen zou zijn om het verstaan van het heden, berust op een misvatting. Een heden kent het historisch denken evenmin als het filosofische. De vraag der historie is altijd: waartoe, waarheen? Zij is de bij uitstek finaal ingestelde wetenschap te noemen." Hij wijst af den eisch van sommigen die in zijn jeugd, omtrent 1890 — en later opnieuw sedert 1925 — aan de geschiedenis de taak trachtten op te dringen der sociologie en haar te verplichten tot het exacte en algemeene. „Niet zonder moeite”, erkent hij, „hebben zich toen de geestes- of cultuurwetenschappen gevindiceerd van de onderwerping aan de normen en doelstellingen der natuurwetenschap. De kostbaarste winst uit dien strijd was het inzicht, dat niet alle wetenschap altijd en uitsluitend heeft te streven naar de kennis van het volstrekt enkelvoudige, naar de uiterste analyse.” Evenzoo wraakt hij de houding van hen die de wijsbegeerte en de kennisleer verklaarden voor een overwonnen standpunt. „Het komt niet in hen op”, zegt hij, „dat al hun uitkomsten toch altijd weer beproefd en geoordeeld worden door de rede, die zij onttronen, en slechts in die rede bestaan. Zij willen niet zien, dat het noëtische zijn eigen wetten heeft, trots alle experimenteele psychologie, en dat hun herleiding van de wereld tot een zinloos mechanisme toch altijd weer moet afstuiten op de onaantastbare zelfstandigheid van het geestelijke.” Het historische materialisme noemt hij „de beschamende misvatting, als zouden de economische krachten en het economisch belang den gang der wereld bepalen en beheerschen”. „De overschatting van den economischen factor”, luidt het verder, „in de maatschappij en den menschelijken geest was in zekeren zin de natuurlijke vrucht van het rationalisme en utilisme, die het mysterie gedood en den mensch van schuld en zonde vrij verklaard hadden. Men had vergeten hem tevens van dwaasheid en kortzichtigheid te bevrijden, en hij scheen bestemd en geschikt om de wereld naar het patroon van zijn eigen banaliteit zalig te maken.” Naar Parijs afgevaardigd om lessen te geven aan de Sorbonne wijst hij zijn toehoorders op de dwaalleer van het determinisme: „En histoire, il importe avant tout d'être indéterministe. Il faut être capable

de se représenter, à chaque moment, que les événements auraient pu tourner autrement. . . . Pourquoi déclarer impossibles ou funestes toutes les solutions que la situation politique d'un moment donné a pu sembler réserver à l'avenir? La science de l'histoire n'y gagne rien". Tevens waarschuwt hij tegen een ander gevaar: L'historien doit se garder toujours de l'anachronisme. Eviter les anachronismes, c'est la moitié de la science historique. Or, pour éviter l'anachronisme il n'est besoin que de se placer au point de vue des contemporains. Les contemporains, dira-t-on, mais ils étaient bornés, ignorants. . . . ils étaient pris dans leurs illusions. . . . Il me semble que c'est justement ces illusions qu'il importe de connaître afin de bien comprendre l'histoire". Twee uitvoerige methodische verhandelingen van Huizinga's hand zijn getiteld: „De taak der cultuurgeschiedenis" en „De wetenschap der geschiedenis". Deze zijn van een zoo grooten rijkdom dat ik moet volstaan met er enkele grepen uit te doen. „Het begrip ontwikkeling", zoo wordt in het eerstgenoemde stuk betoogd, „in de biologische opvatting, toegepast op de geschiedenis is storend voor het recht verstaan." En voorts: „historisch kennen beteekent zelden of nooit een aanwijzen van streng gesloten oorzakelijkheid. Het is altijd een verstaan van samenhang. Deze samenhang. . . . mag nooit worden voorgesteld onder het beeld van schakels die een keten vormen". Op een andere plaats lezen wij: „De historie moge democratisch worden, zij moet stoïsch blijven. . . . Als de historie toegaf aan haar medelijden met al het leed der wereld, zou zij ongeschikt worden voor haar taak". Soberheid, ingehoudenheid, een zekere sceptische reserve in het naspeuren van de diepste gemoedsbewegingen zijn voor de echte geschiedschrijving plicht. Voorts treft ons de waarschuwing, dat men zich te hoeden heeft het accent al te zeer te leggen op de geschiedvorsching en détail, op de analytische monographie, tot schade van geschiedschrijving en samenvattende behandeling, alsook de strenge en nauwgezette kritiek te laten ontaarden tot hypercritiek. Karakteristiek zijn ook een viertal ondubbelzinnig geformuleerde stellingen:

1. de geschiedenis moet de bij uitstek inexacte wetenschap heeten;

2. het historisch geval is, afgezien van de allereenvoudigste feitelijkheid, nooit te isoleeren uit den wijderen samenhang van gegevens waarin het voor ons kenbaar wordt;
3. historische wetten zijn onkenbaar, ja onbestaanbaar;
4. het historisch causaliteitsbegrip is van slechts zeer beperkte gelding.

Liefde voor de geschiedenis is het die aan hare beoefenaars de hoogste mate van bevrediging kan schenken: „Zich verdiepen in de historie is een vorm van behagen aan de wereld en van opgaan in haar beschouwing. . . . Wat is heilzamer dan de eeuwige onvolmaaktheid en de eeuwige aspiratie te zien, de beperktheid van alle menschelijk vermogen, de afhankelijkheid ook van genie en heldendom van hooger macht? Wie de geschiedenis beoefent uit een spontane liefde tot het verleden. . . . beleeft in de historie een vorm van geestelijke vrijheid, die het hoogste is wat hem gegeven is”. Een zoodanige verhouding van den historicus tot zijn vak acht Huizinga trouwens onvoorwaardelijk geboden. Immers, zegt hij, „historische kennis die niet haar klankbodem en haar maatstaf heeft in een persoonlijk geestes- en zieleleven, is dood en waar-deloos”.

Merkwaardigerwijze ging met deze hooge beginselen gepaard een pessimistisch inzicht betreffende de toekomst der wetenschap die hem lief was, en deze sombere kijk was niet van den laatsten tijd, al werd hij door de ervaring der jaren versterkt. Vier jaar geleden klonken hier in ons midden de onheilspellende woorden: „De eens zoo bloeiende boom waaraan de vruchten der historie rijpten schijnt gedoemd om te verdorren. Niet door een gebrek van onze verbeeldingskracht, maar doordat de aard van het gebeuren zelf verandert. . . . Of zal een toekomstig geslacht in deze twintigste eeuw, die tot kort voor haar midden behalve haar technisch-wetenschappelijke winsten nog zoo weinig wezenlijks heeft voortgebracht, den historischen vorm terugvinden? Wij weten het niet”.

De praktische belangstelling van Huizinga als historicus is zeer veelzijdig geweest. Tot op 45-jarigen leeftijd had hij zich doen

kennen door een reeks van publicaties van uiterst uiteenloopenden aard, waarin echter de kennis van de exacte feiten der vaderland-sche geschiedenis, uitgenomen misschien die der negentiende eeuw, een groote plaats innam. Zijn oude belangstelling in deze is nimmer bij hem te loor gegaan, getuige de vruchtbare en verhelderende verhandelingen: „Burg en kerspel in Walcheren” (1935) en „Scaldemariland” (1937), die beide in zijn laatste periode zijn ontstaan. Zijn roem in binnen- en buitenland heeft hij evenwel te danken aan een reeks van boekwerken, verschenen tusschen 1918 en 1941. Deze liggen alle op het gebied der beschavingsgeschiedenis. Zonder dat naar encyclopaedische volledigheid is gestreefd, reikt de daarin behandelde stof van het verre verleden der primitieve mentaliteit tot op hedendaagsche toestanden. Vooral de Middeleeuwen en de Renaissance, de cultuur der zeventiende en der achttiende eeuw, alsmede de tijd waarin wij zelf leven, hebben ruimschoots hun deel ontvangen; ook de beschaving van het Nederlandsche bloeitijdperk schetste hij in een afzonderlijk kritisch werk, vol fijne schakeeringen. De oud-Helleensche cultuur lag buiten zijn eigen studiegebied, evenals trouwens die van het hellenisme en van het Byzantijsche rijk. Ondanks veelvuldige aanrakingen is zij hem ook in wezen vreemd gebleven, hetgeen onvermijdelijk van invloed was op zijn oordeel over het humanisme, welks groote beteekenis hij overigens niet heeft miskend en waarvan hij getuigd heeft, dat het, in een eigen Noordelijken vorm, hier te lande altijd de voedingsbodem der beschaving is gebleven.

Om Huizinga's cultuurhistorische onderzoekingen en schetsen te beoordeelen, is het nuttig zijn denkbeelden omtrent de menschelijke beschaving in het algemeen te kennen. Uitvoerig vindt men deze geschilderd en gestaafd in zijn werk „Homo Ludens”, dat eerst in 1938 is verschenen, maar daarom toch niet voornamelijk te beschouwen is als een geestesproduct van zijn laatsten levenstijd. Dit grootsche, in glashelderer stijl, hoewel niet zonder eenige herhalingen geschreven werk verdedigt een inzicht van hetwelk reeds van het jaar 1903 af sporen in de geschriften van zijn auteur zijn aan te treffen. Het behelst de opvatting, dat de menschelijke be-

schaving opkomt en zich ontplooit in spel, als spel. Hetzelfde heeft ook Frobenius — doch voor zoover mij bekend, alleen deze — beweerd, in de inleiding van zijn in 1923 verschenen Kulturge-schichte Afrika's. Maar, afgezien nog van het feit, dat Frobenius zijn denkbeeld slechts in korte trekken heeft uitgewerkt, mogen wij Huizinga's gedachtengang ter zake als volledig oorspronkelijk en zeer langen tijd te voren geconcipieerd beschouwen.

Cultuur dan komt op in spelvorm, cultuur wordt aanvankelijk gespeeld. Voor iedereen waarneembaar strekt de realiteit Spel zich over dierenwereld en mensenwereld tezamen uit. Zij kan derhalve in geen rationeel verband zijn gefundeerd, aangezien een grond zijn in de rede haar tot de mensenwereld zou beperken. Met het spel erkent men, of men wil of niet, den geest, die de volstrekte gedetermineerdheid opheft en door wiens instroomen de aanwezigheid van het spel mogelijk, denkbaar, begrijpelijk wordt. Uitgangspunt moet zijn de voorstelling van een nog haast kinderlijken speelzin. Met dien speelzin gaat gepaard een geest die streeft naar eer, waardigheid, meerderheid en schoonheid. Al het mystische en magische, al het heroïsche, al het musische, het logische en het plastische¹⁾ zoeken vorm en uitdrukking in edel spel. Voor den samenhang van spel en cultuur zijn voornamelijk van belang de spelen van socialen aard. Deze bestaan in vertooningen en wedstrijden. Wedstrijden hangen samen met den cultus. Immers het winnen van een kamp op zichzelf beweegt den loop der dingen: elke overwinning representeert, dat wil zeggen realiseert voor de winnenden de zegepraal der goede machten over de kwade, het heil van de groep die het feit bewerkstelligt. Wanneer het Latijn de sacrale wedkampen eenvoudig spelen noemt, dan drukt het de kwaliteit van dit cultuurelement zoo zuiver mogelijk uit. Over de geheele aarde beheerscht een complex van volstrekt gelijksoortige voorstellingen en gebruiken van agonistischen aard het terrein van vroeg gemeenschapsleven. Blijkbaar ontstaan deze wedspelvormen onafhankelijk van de bijzondere geloofsvoorstel-

¹⁾ P. 108. Men vergelijkte echter het op p. 243 sq. over de plastische kunsten gezegde.

lingen, aan elk der betrokken volken eigen. Het rechtsgeding en zelfs de oorlog treden op in spelvormen. De wijsbegeerte wordt geboren in heilig spel, in cultische wedstrijden, en men kan twifelen of zij zich ooit uit de sfeer van het spel losmaakt. Ook poëzie, mythe en verpersoonlijking van abstracta ontspringen in de sfeer van het spel. De noties spel en heiligheid blijven elkander altijd raken, zooals ook die van poëtische verbeelding en van geloof. Alles wat muziek betreft beweegt zich eigenlijk voortdurend binnen de grenzen van het spel, hetgeen in nog hoogere mate geldt van haar tweelingkunst den dans. In haar modernen vorm vertoont de wetenschap ontegenzeggelijk minder ludieke trekken dan in de tijdperken van haar eersten oorsprong. Wanneer iemand tegenover hem ook nu nog de beoefening der geschiedenis een edel spel wil noemen, komt 's schrijvers gemoed in opstand.

Dit geheele complex van overwegingen geldt echter in de eerste plaats den oorsprong en den archaischen wasdom der cultuur. Bij het voortschrijden der beschaving geraakt het spel-element in het algemeen op den achtergrond, hoewel de spel-aandrift zich te allen tijde opnieuw kan laten gelden. Een overzicht van den spelfactor in opeenvolgende beschavingen van den Romeinschen tijd tot op heden bekroont het door oorspronkelijk denken en rijpheid van kennis uitmuntende werk. Eerst in de negentiende eeuw treedt een algemeene verernstiging der cultuur in. Het beeld dat de twintigste eeuw te zien geeft is verward en de poging deze op haar spelgehalte te beproeven leidt telkens weder tot tegenstrijdige conclusies. De moderne cultuur wordt nauwelijks meer gespeeld, en waar zij schijnt te spelen, is het spel valsch. Echte cultuur kan zonder zeker spelgehalte niet bestaan. Zal het spel cultuurscheppend of -bevorderend zijn, dan moet het zuiver zijn. Het mag niet, zooals ons geslacht het heeft beleefd, bestaan in verdwazing of in afval van de normen die door rede, menselijkheid of geloof zijn voorgeschreven.

Ofschoon de wetenschap volgens Huizinga uit haar aard polemisch is, is Homo Ludens in hoofdzaak gespeend van polemiëk. De opvatting van hen die den godsdienst beschouwen als de bron der

cultuur wordt niet bestreden. De schrijver heeft zich tevreden gesteld met een positief betoog.

Het door Huizinga nagelaten werk is omvangrijk. Het eerste van zijn meer uitvoerige geschriften, dat in 1918 verscheen, was getiteld: „Mensch en menigte in Amerika”. In zijn voorbericht erkende de schrijver, dat de geschiedenis van Amerika hem vroeger nooit sterk had aangetrokken, omdat hij meende daarin te zullen missen al wat ons in Europa's verleden met zijn grootheid wenkt. Maar eenmaal opgevat prikkelde hem die studie en spande hem als zelden een te voren. Het is, zoo schrijft hij, alsof zich van het élan van Amerika's geest iets meedeelt aan hem die zich moeite geeft om dien geest te doorgronden. Nog een omstandigheid, zoo vervolgt hij, maakt het bestudeeren der Amerikaansche geschiedenis tot een vreugde: de voortreffelijke wijze waarop de beoefening der landsgeschiedenis in Amerika is georganiseerd.

De instelling van Huizinga's geest is steeds kritisch geweest. Bijna elke bladzijde die hij schreef legt daarvan getuigenis af. En zoo was dan ook dit boek over Amerika niet zonder kritiek. Maar desniettemin was het een werk vol bewondering voor het moderne cultuurleven in het groote land, dat hij nog niet uit eigen aanschouwing kende. Hoe heeft hij toenmaals niet gesproken, na met rake trekken de evolutie der denkbeelden en levensvormen te hebben geschetst, over hetgeen hij noemde de volheid van Amerika's geest, over zijn toekomstzin, zijn moreel optimisme en sociaal enthousiasme, over de vereering daarginds van de vrije, krachtige, gezonde persoonlijkheid, om tenslotte te eindigen met een ten deele in bewonderenden toon geschreven hoofdstuk over de Amerikaansche letterkunde, waarin vooral Hawthorne, Emerson en Whitman worden geprezen.

Deze ingenomenheid met Amerika bleef intusschen niet zonder terugslag. Na een welbested en leerrijk verblijf in de Vereenigde Staten, dat hem behalve met historici vooral in aanraking bracht met vertegenwoordigers der sociale wetenschappen, waaronder de Amerikaan in hoofdzaak verstaat economie, staatswetenschap, so-

ciologie, cultureele anthropologie en psychologie, verscheen in 1926 een tweede werk: „Amerika levend en denkend”, waarin een ander geluid wordt vernomen. In een helder betoog, door hemzelf bescheidenlijk als „losse opmerkingen” en „tegenstrijdige beschouwingen” aangediend, bepaalt de schrijver als Europeaan zijn afstand tot het anders gerichte cultuurleven van Amerika. Wel brengt hij ook hier warme en oprechte hulde aan den nieuwen geest van sociale ethiek, die getypeerd wordt door de veel gebruikte woorden „good will” en „service”, alsmede aan het in Amerika zoo levendige besef van de heiligheid der wetenschap en van een zuivere gemeenschap der geesten in den dienst van een ideaal. Maar daarnaast vinden wij kenmerkende uitingen als deze: „De democratische methode heeft haar gevaren. Achter het democratisch ideaal staat steeds onmiddellijk de realiteit der mechaniseering. . . . De mechaniseering van den geest tast al het denken aan”. — „Ik lees het (Amerikaansche wetenschappelijk proza) met de grootste moeite; ik krijg er geen contact mee en kan er mijn aandacht niet bij houden. . . . Vraag ik mij af: gaat het mij soms te diep? dan moet ik antwoorden: het schijnt mij integendeel schraal en dun van gedachte. . . . Ik ontkom niet aan de conclusie, aarzelend getrokken, dat het ligt aan zekere ijlheid van gedachte, zekere oppervlakkigheid. . . . Een voortreffelijk opgetrokken methodisch getimmerte blijft hol in den wind staan. Steigers zonder kerken.”

In het bijzonder veroordeelt hij nu de Amerikaansche geschiedschrijving en geschiedvorsching. „De lunch als middel van geestelijk verkeer”, schrijft hij ondeugend, „heeft in Amerika een bijna ritueele beteekenis verkregen. . . . Niet alle wetenschappen leenen zich tot den lunchvorm: de geschiedenis deugt er niet voor.” — „O wijsheid van Indië”, klinkt het elders in ernstigen toon, „o wijsheid van Indië, o kunst van Egypte! De anti-metaphysische houding van den geest sluit een anti-historische vanzelf in zich. Ten spijt van een bloeiende en voortreffelijk georganiseerde beoefening der geschiedenis is Amerika's geest grondig antihistorisch.” Tegenover een Amerikaansch socioloog, in wiens oogen de kunst der

eeuwen in den grond weinig meer dan een vlucht was uit ondraagelijke levensvoorwaarden, beriep zich Huizinga op „het verhaal van koning Radboud, die uit het doopvont stapte, en het oord der vaderen verkoos boven het nieuwe paradijs”, en hij verklaarde Radboud's voorbeeld in dezen te willen volgen, en liever te wonen in de waan- en wanverblijven der oude cultuur dan in het beloofde land der sociale volmaking. Sterker nog treft ons deze bekentenis: „Ik liep eens te Keulen, in de verloren uren tusschen twee treinen, mij te ergeren, hoe de heilige stad aan den Rijn verloelikt en banaal geworden was. Tegen de schemering ging ik uit het onverschillig straatgewoel Sankt Maria im Kapitol binnen. Er was een dienst gaande. In het halfdonker zweefden de klanken diep en klaar. Ik besefte opeens, wat in het gemeenschapsleven een waar ritueel is, wat het, afgescheiden nog van zijn eeuwigheidswaarde, inhoudt van cultuurwaarde. Ik voelde den geweldigen ernst van een tijd, waarin deze dingen voor allen de essentie waren, en het was mij, alsof negen tiende van ons hedendaagsch cultuurleven eigenlijk niet ter zake doet”. Dit vonnis bestrijkt meer dan de cultuurvormen van Amerika alleen.

Een en ander schenkt ons het inzicht, dat Huizinga er krachtens zijn eigen aard een voorkeur voor had met zijn gedachten in lang vervlogen tijden te leven en dat zijn wetenschappelijk werk in hoofdzaak op die tijden betrekking heeft. „Historische belangstelling”, schrijft hij elders in datzelfde jaar 1926, „wil zeggen.... gewenkt en getrokken te worden door verleden werkelijkheid zelf. Echte historische belangstelling veronderstelt een zekere losheid van het heden....” Sedert heeft het eenmaal door hem geschrevene omtrent Amerika hem nimmer meer losgelaten: nog zijn laatste mededeeling in de Koninklijke Akademie in 1941 bevat eenige bladzijden, waarin het vroegere oordeel — zonder eenige verzachting — wordt herhaald. Verdiept heeft hij zich echter nadien niet meer in moderne overzeesche geschiedenis, doch zich voornamelijk gehouden aan onderwerpen uit vroegere eeuwen, uit de Middeleeuwen en de Renaissance.

In 1919 verscheen het omvangrijkste en meest doorwrochte van

Huizinga's werken: „Herfsttij der Middeleeuwen, Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden”. Zijn uitgangspunt was, naar hij zelf mededeelt, „de behoefte om de kunst der Van Eyck's en hun volgers beter te verstaan, ze te begrijpen in haar samenhang met het gansche leven van den tijd”. Maar het grootsch opgezette werk werd veel meer dan dat: de kunst der Van Eyck's vindt men er feitelijk alleen, trouwens op zeer grondige en treffende wijze, besproken in één hoofdstuk, getiteld: „De kunst en het leven”. Huizinga beproeft in dit boek „de veertiende en vijftiende eeuw te zien, niet als de aankondiging der Renaissance, maar als het einde der Middeleeuwen, de middeleeuwsche beschaving in haar laatste levensgetij, als een boom met overrijpe vruchten, algeheel ontplooid en ontwikkeld. Het woekeren van oude, dwingende denkvormen over de levende kern der gedachte, het verdorren en verstijven van een rijke beschaving” — ziedaar de inhoud van dit meesterlijke gewrocht. Groote waarde heeft Huizinga's hoofdwerk onder meer door de nauwkeurige bestudeering en uitvoerige vermelding van de benutte bronnen. Naast de werken der beeldende kunst, met welke de schrijver innig vertrouwd was, zijn dit in de eerste plaats de dichters en de kroniekschrijvers van het behandelde tijdperk, de kroniekschrijvers met al hunne feitelijke tekortkomingen, maar met wier hulp alleen men zich een voorstelling kan maken van de in het volk en aan het hof levende illusiën, door welke een groot deel der gedragingen van de leidende figuren is bepaald. Men proeft uit het geheele werk de warme bewondering van den auteur voor de Middeleeuwen, welke door hem ook elders meer dan eens onomwonden is geuit. Echter blijft hij steeds, van ethisch standpunt, een gestreng en nauwlettend beoordeelaar van elke persoonlijkheid, en heeft hij oog voor wat de laatste periode der Middeleeuwen had ingeboet in vergelijking met de vroegere. „De Fransch-Bourgondische cultuur der laatste Middeleeuwen”, zoo schrijft hij, „is er een waarin pracht schoonheid wil verdrijven. De eind-middeleeuwsche kunst weerspiegelt getrouw den eind-middeleeuwschen geest, een geest, die zijn pad ten einde was ge-

loopen. . . . Een der voornaamste kenmerken van het laat-middeleeuwsche denken: de uitbeelding van al het denkbare tot in al zijn consequentie, de overvulling van den geest met een oneindig systeem van formeele verbeeldingen, dat is het wezen der kunst van dien tijd. Ook zij streeft er naar, niets ongevormd, niets onverbeeld of onversierd te laten. De flamboyante gothiek is als een eindeloos orgelaspel: zij lost alle vormen op in zelfontbinding, geeft aan elk détail zijn voortgezette doorwerking, aan elke lijn haar tegenlijn. Het is een ongebonden woekeren van den vorm over de idee: het versierende détail tast alle vlakken en lijnen aan. Er heerscht in deze kunst die horror vacui, die misschien een kenmerk van eindigende geestesperioden mag heeten." En verderop: „De litteratuur der vijftiende eeuw heeft nauwelijks een waarlijk nieuwe gedachte. Het is een eindeloos postludeeren op afgezaagde thema's. Daarbij heeft zij veelal geringe kwaliteiten van rythme en klank ¹⁾.

Zeer treffend, door vorm en inhoud beide, zijn de eerste vijf hoofdstukken, die getiteld zijn: „'s Levens felheid; De zucht naar schooner leven; De heldendroom; De vormen der liefde; Het beeld van den dood". Ook het godsdienstig leven wordt in levendige kleuren geschilderd. Bedrieg ik mij, wanneer ik Herfsttij der Middeleeuwen een werk noem eenig in zijn soort?

Het aldus van de middeleeuwsche beschaving ontworpen beeld heeft Huizinga later aangevuld met eenige belangrijke schetsen. Eene van deze wil ik hier in herinnering brengen. In het hoofdwerk was de domineerende figuur der Maagd van Orléans nauwelijks genoemd. Men heeft dat wel als een fout beschouwd. „Maar het was een weloverwogen, opzettelijke houding. Ik wist", schrijft hij, „dat Jeanne d'Arc het boek dat mij voor den geest zweefde geheel uit zijn verband zou hebben getrokken. Wat mij weerhield, haar in dat werk te betrekken, was een gevoel voor harmonie, gepaard aan grooten schroom." Doch toen in 1925 Shaw's „Saint-Joan" overal ten tooneele werd gevoerd, werd dit voor Huizinga

¹⁾ Herfsttij der Middeleeuwen, p. 468. Deze passage is eenigszins anders geformuleerd in den tweeden druk (1921), p. 496.

een aanleiding om niet alleen over dezen schrijver en dit stuk, maar over de figuur van Jeanne d'Arc zelve en het oordeel over haar van haar tijdgenooten zijn meening te zeggen. „De persoon van Jeanne d'Arc”, zoo luidde zijn conclusie, „ligt voor ons misschien het zuiverst van alle figuren der geschiedenis binnen de sfeer van het heroïsche. Wij zoeken vergeefs naar den term die haar wezen resumeert. Heldin voldoet niet. Genie nog minder. Heilige, ook indien men het niet volkomen in den technisch kerkelijken zin kan verstaan, verreweg het best.” Dit oordeel is begrijpelijk. Immers de deugden die Huizinga het hoogst stelde bij zijn uitvoerige en schrandere ontledingen van het karakter van historische personen, zijn zuiverheid, zedelijke moed en bovenal oprechtheid, zooals vóór hem Carlyle als den wezenlijksten trek van zijn helden gezien had een bijzonder diepe oprechtheid.

Het tijdperk der Renaissance, aan hetwelk Huizinga weinig minder aandacht heeft gewijd dan aan dat der Middeleeuwen, heeft hem volgens eigen getuigenis veel hoofdbreken gekost. Het beeld dat de Renaissance vertoont dunkt hem er een van wending en weifeling, van overgang en vermenging van cultuurelementen: men moet bereid zijn haar te zien in haar ingewikkeldheid, heterogeneïteit en tegenstrijdigheid. Zonder zich de op de spits gedreven denkbeelden van Troeltsch eigen te maken, volgens wien de Renaissance slechts een uiterst oppervlakkig verschijnsel is, terwijl de werkelijke, essentiele cultuurovergangen tot den modernen tijd direct aansluiten bij de Middeleeuwen, komt Huizinga tot de slotsom, dat Renaissance „noch als zuivere tegenstelling van Middeleeuwsche cultuur kan gelden, noch zelfs als grenszone tusschen Middeleeuwsch en Modern”. „Van de wezenlijke scheidingslijnen tusschen de oudere en de jongere geestesbeschaving der Westersche volken”, betoogt hij, „loopen er sommige tusschen Middeleeuwen en Renaissance, andere tusschen Renaissance en zeventiende eeuw, enkele midden door de Renaissance heen en meer dan een reeds door de dertiende eeuw of eerst door de achttiende.” Aldus beschouwd, kan men zelfs wel tot de overtuiging komen, dat de pijlers der hedendaagsche maatschappij in hoofdzaak nog rusten op

den grond die in de twaalfde en dertiende eeuw is gelegd.

Het cultuurleven en de geestelijke stroomingen in de tweede helft der vijftiende en de eerste helft der zestiende eeuw heeft Huizinga in 1924 geschetst in zijn levensbeschrijving van Erasmus, het boeiendste boekwerk dat van zijn hand is verschenen. Het behelst een uitvoerig wetenschappelijk geschiedverhaal, besloten door een epiloog van slechts weinige bladzijden. Maar met hoe rijke aperçus omtrent den tijd waarin Erasmus leefde en de wereld waarin hij zich bewoog, en met welk een juiste en wijze waardeering van Erasmus' bedoelingen in zijn eindeloos vele geschriften. Hoe heeft Huizinga beter dan iemand anders den geest der Samenspraken en de hooge letterkundige waarde van den Lof der Zotheid doorvoeld. De hoofdtrekken van Erasmus' aanleg en karakter worden aldus geschetst: „Erasmus' geest was noch filosofisch noch historisch” (Huizinga meent zelfs, dat Erasmus, ofschoon aan de Universiteit van Parijs gevormd en later tot doctor in de theologie bevorderd, de scholastische theologie niet doorzocht en niet begrepen heeft). „Zijn geest was in den volsten zin des woords philologisch.... Doch enkel met dien philologischen geest zou hij de wereld niet gewonnen en geboeid hebben. Hij was tegelijk zeer sterk ethisch.... Op den bodem van Erasmus' geest ligt een sterk verlangen naar vrijheid, klaarheid, zuiverheid, eenvoud en rust.” „In het oprecht verbinden van een christelijk streven met den geest der Oudheid ligt de verklaring van Erasmus' geweldig succes. Huizinga eert hem bij uitstek als den innig oprechten prediker „van die algemeene zachtmoedigheid, die de wereld nog zoo bitter noodig heeft”. Evenwel verheelt hij ons niet, dat gestalten als die van Luther of Loyola hem meer aantrekken „van wege hun kracht en hun gloed, maar ook hun diepte, hun niets ontziende, voor niets terugschrikkende consequentie, oprechtheid en openhartigheid”. Men kan zich afvragen of Huizinga niet hier en daar de menselijke zwakheden van Erasmus, door dezen zelf nimmer verborgen in zijn briefwisseling, welke nu in een geordende publicatie voor een ieder open ligt, te zwaar bij zijn beoordeling heeft laten wegen. Deze vraag heeft zich trouwens

Huizinga ook zelf gesteld. En men kan nog een ander voorbehoud maken. De schrijver ziet Erasmus' steeds weder uitgesproken verknochtheid aan de „bonae litterae” als die van een classicistischen geest die bovenal streeft naar een zuivere latiniteit. Maar moet men niet vooropstellen de inwerking op Erasmus en zijn tijdgenooten van den echten Griekschen geest, zooals zij dezen bij voorbeeld, in een jongere periode, in de philosophische geschriften van Cicero, Seneca en Plutarchus weergegeven en vertolkt vonden? De herleving, tot op zekere hoogte, van den klassieken schrijftrant is wel een kenmerkend begeleidend verschijnsel, maar niet de geestelijke kern van het humanisme. Overigens meene men niet, dat Huizinga niet zelf ook doordrongen zou zijn geweest van den beschavenden en verheffenden invloed van „goede” lectuur in vreemde talen. Aan een Fransch geleerde schrijft hij: „En lisant dans l'original les littératures étrangères, les petites nations gagneront, dans ce travail de vie intérieure, ces forces d'âme, faites d'entendement et d'affection, dont le fruit sera la paix”.

Met de voltooiing van deze twee belangrijke werken, Herfsttij der Middeleeuwen en Erasmus, was Huizinga's naam voorgoed gevestigd als die van een gezaghebbend cultuurhistoricus. Het kon schijnen, dat hij voort zou gaan dezelfde paden te bewandelen en er naar te streven de wetenschap te verrijken met morphologische beschrijvingen van nog andere cultuurperioden. Maar er kwam een wending, die de buitenstaander op grond van Huizinga's meermalen uitgesproken voorkeur voor de bestudeering van een ver afgelegen verleden niet zou hebben verwacht. Zij werd hem als het ware gebiedend opgedrongen door de nieuwste geschiedenis, door het gebeuren van heden. Om een uitdrukking van hemzelf te gebruiken, wij moeten hem toch rangschikken onder „die echt levende geesten die, hoe ouder zij worden, hoe meer zij leven in het heden en in de toekomst”. De nood der tijden dwong hem te getuigen, en als een strijdbaar man vervulde hij den zedelijken plicht zijn verlossend en vernietigend woord te laten hooren. Tot 1933 had hij weliswaar den indruk, dat het behoud der moderne

beschaving bij den strijd in Europa op het spel stond, maar hij kon nog wanen, dat het onweder voorbij zou gaan. In een open brief dien hij in December van dat jaar aan den Franschen schrijver Julien Benda richtte, gispte hij het nationalisme als de bron van de essentiële gebreken der moderne maatschappij, maar uitte tevens nog de verwachting, dat dit alles als een benauwde droom zonder noodlottige uitbarsting te niet zou gaan: „La civilisation dite moderne est remplie par trois faiblesses de l'âme humaine, que je veux nommer: puérilité, superstition et insincérité.... La porte d'entrée de ces trois maladies publiques.... c'est avant tout le nationalisme.... Sa croissance démesurée est due aux éléments purement mécaniques de notre civilisation.... Le pendule du temps atteint l'extrémité de sa course. Les esprits sont mûrs pour l'antithèse relevant la thèse. Les excès d'un nationalisme effréné qu'a vus l'année qui finit le vont mener à l'absurde et au ridicule. L'exaspération nationale qui a porté de nobles esprits au délire, aura servi à la fin l'idée de l'Europe. La fièvre tombera. Les grandes erreurs toujours ont passé”. Maar de koortsgloed week niet, en het werd Huizinga duidelijk, dat de naaste toekomst niet zou liggen in het licht. Toen gordde hij zich ten strijde en schreef het werk met den profetischen titel: „In de schaduwen van morgen”. Het verscheen in 1935.

Op breeden grondslag had hij zijn betoog opgebouwd en onverholen de euvelen der geheele hedendaagsche beschaving gehekelde. Op den verbluffenden aanhef: „Wij leven in een bezeten wereld”, volgt de onverbloemde aanklacht: „Wij zien voor oogen, hoe bijna alle dingen die eenmaal vast en heilig schenen, wankel zijn geworden: waarheid en menscheijkheid, rede en recht”. De voorwaarden voor het bestaan eener cultuur, een zeker evenwicht van geestelijke en stoffelijke waarden, gerichtheid op een zeker ideaal, beheersching van natuur, bepaaldelijk van eigen menscheijke natuur, zijn niet langer vervuld. Cultuur moet metaphysisch gericht zijn, of zij zal niet zijn. De wetenschap beleeft een crisis, doordat zij de grenzen van het denkvermogen schijnt te hebben bereikt. Onze tijd lijdt aan een algemeene verzwakking van het oordeel, en

een sterke daling van de kritische behoefte, waartoe de denkrich-
ting die men naar S. Freud noemen kan niet onbelangrijk heeft
bijgedragen. Het falen van de kritische remmen laat zich het best
illustreeren door de aanvaarding der wetenschappelijk slecht ge-
fundeerde rassentheorie. Maar er valt niet alleen een in gebreke
blijven, een achteruitgang der kritiek waar te nemen: men wil
niet langer, dat de beproefde kennis ten troon wordt verheven om
te beslissen over onze daden. „Het was Georges Sorel die in zijn
Réflexions sur la violence uit dat alles de practische politieke
consequenties trok, en daarmede de geestelijke vader werd van alle
dictaturen.” De categorieën fictie en historie worden ook door
vertegenwoordigers der wetenschap niet duidelijk meer onder-
scheidt. De rangorde van bloed en geest wordt door de belijders
der levensphilosophie omgekeerd. Met het primaat van het denken
wordt ook de norm van het beoordeelen en daarmee die van het
behooren prijsgegeven. De leer van een zelfstandig politisch leven,
dat zich voltrekt in de tegenstelling vriend-vijand, beduidt een
afval van den geest, ver voorbij de sfeer van het naief animalisme,
in een satanisme, dat het kwaad tot richtsnoer en vuurbaken ver-
heft. In lijnrechte tegenstelling tot hetgeen Hugo de Groot en in
onzen tijd Van Vollenhoven hebben geleerd, verklaart men, dat de
Staat buiten alle moraal staat. Men prijst boven alles aan een
„heroïsche” levenshouding, doch dit beteekent slechts, dat de be-
grippen van dienst, taak en plichts vervulling niet meer de vereisch-
te kracht hebben, om de publieke energie actief te maken. Als uit-
voerders van de „heroïsche” taak zullen de elementen toestroomden
die in het geweld de bevrediging vinden van hunne animale of
pathologische instincten. In het fanatisme van een volksbeweging
zullen zij de beulsknechten worden van den moord. Kenmerken van
den „nieuwten tijd” zijn ook een ver gaand puerilisme, de verwar-
ring van spel en ernst, een recrudescentie van het bijgeloof. Het
ergste bijgeloof is het geloof in de doelmatigheid van den moder-
nen oorlog en zijn middelen. Met dit alles gaat gepaard een ver-
wijdering van dicht- en schilderkunst van rede en natuur, en een
verloren gaan van elken tijdstijl. De geest wordt vermorst. Als

asphalt- en benzinegeur boven de steden, hangt over de wereld een wolk van woordenkraam. Is het cultuurproces dat wij beleven niet een van barbarisering? Waan en wanbegrip tieren overal. Voor den voozen halfbeschaafde beginnen de heilzame remmen van eerbied voor traditie, vorm en cultus steeds meer te ontbreken. Zal nu de toekomst zijn aan steeds verder gaande mechanisering der samenleving, naar scherp bewuste maatstaven van louter nut en macht? Of van waar zal de redding komen? Deze is slechts mogelijk, indien de geestelijke habitus der menschen zelf zich wijzigt. Als de geest niet verandert, zullen ook de krachten van een verstandig internationalisme op den duur niet genoeg zijn. Tot de geestelijke katharsis die de tijd behoeft zal een nieuwe askese noodig zijn. De verheerlijking van het leven zal men een weinig moeten dooven. De nieuwe askese zal een overgave moeten zijn. Gelukkig zij voor wie dat beginsel slechts den naam kan dragen van Hem die sprak: „Ik ben de weg, de waarheid en het leven”. Er moet een mogelijkheid van bekeering en ommekeer zijn in den gang der beschaving.

Den inhoud van Huizinga's boek heb ik U meerendeels in zijn eigen woorden voor den geest teruggeroepen. Soortgelijke kritiek vindt men ook in zijne in Juni 1934 geschreven voordracht „Nederland's geestesmerk” en in zijne in datzelfde jaar te Santander gehouden voordrachten, in welke hij waarschuwt voor het gevaar „daar waar een regelrechte politieke toeleg uit historische stof ideale concepties bakt, die men als „nieuwen mythos” aanbiedt, dat wil zeggen als een heiligen grondslag voor het denken, dien men de goê gemeente als geloof wil opdringen”. „Hier wordt door een afschuwelijke en volstrekt hypocritische verwarring van religie, mythologie en wetenschap de blik opzettelijk beneveld.” Of wanneer hij de perfide verwringing der geschiedenis laakt, zoowel door marxisten als vooral door hyper-nationalisten, die subjectiviteit en intuïtie voor het uitgangspunt van historische kennis verklaren. „Zoo groeit er”, schrijft hij, „in ons midden een geschiedschrijving wier toon honderdmaal valscher klinkt dan de oude loftrumpet die in vroegere eeuwen de daden van zegevierende monarchen

verheerlijkte.... Ons historisch geweten kan alleen werken in vrijheid en deemoed. De wetenschap dienen is een zaak van eerbied en onderwerping, maar onderwerping alleen aan het allerhoogste, niet aan tijdelijke stelsels van gezag."

„In de schaduwen van morgen" miste zijn uitwerking niet. Een Nederlandsch geleerde had zich hier tot tolk gemaakt van hetgeen leefde in de harten en hoofden van velen. Zijn verdienste en zijn roem zijn er niet minder om. Niet weinigen bezitten misschien een critisch oordeel, maar slechts enkelen zijn bekwaam en onvervaard genoeg om hunne gedachten ten einde toe te denken en uit te beelden. Vertaald in alle talen van Europa, maakte het veelgelezen boek Huizinga's naam alom bekend als dien van een aanklager van onrecht en verwording, een voorvechter van hooge idealen en zedelijke normen. Als zoodanig eert onze Akademie den voorzitter die haar werd ontnomen heden in de eerste plaats. Voor zijn gehoorzaamheid aan de stem van zijn geweten heeft hij moeten lijden en dit lijden manmoedig aanvaard. Beroofd van zijn vrijheid, naar een eenzaam oord verbannen, ver van de academiestad die hem lief was, is hij heengegaan zonder de bevrijding te beleven en de gloring te zien van den komenden tijd, die zijn gedachten onophoudelijk in beslag nam. Bemoedigend is het voor ons te weten, dat Huizinga, ondanks zijn innige bewogenheid en angstige verontrusting over de crisis der cultuur, getuigd heeft niets te hebben verloren, noch van zijn vertrouwen in de krachten van de nu jonge generatie, noch van zijn geloof in het voortbestaan ook in dezen tijd van het beste wat ons volk en onzen Staat eens groot heeft gemaakt.

Ook thans na zijn dood klinkt ons de vermanende stem van weleer weder in de ooren. Een nagelaten werk, zeer onlangs verschenen, draagt den titel „Geschonden wereld". Het bevat een oorspronkelijk overzicht over den gang der beschaving van de oudheid af tot op heden. Het wijst de oorzaken van de verwording der cultuur aan en zoekt naar middelen van herstel. Nieuwe bezieling zou enkel gevonden kunnen worden in de sferen waar, volgens het woord van den Psalmist, de barmhartigheid de waarheid tege-

moet komt en waar de gerechtigheid den vrede kust. Eene herleving van het christelijk geloof is echter nauwelijks te verwachten: „de wereld van morgen zal niet rijp zijn voor een herleving van het Christendom, zij is veel te zeer verstrikt in een habitus die aan het Christendom tegengesteld is”. Betrekkelijk heil voor onze gekrenkte beschaving verwacht Huizinga van vrijwillige beperking, versobering, afstand en vereenvoudiging, van een askese der gedachte ter wille van de levenswijsheid, doch bovenal van het in eere herstellen der vier cardinale deugden fortitudo, iustitia, temperantia en prudentia, in één woord van een de massa's louterend ethisch houvast aan een summum bonum. „Nog staan millioenen menschen gereed en bereid”, zoo luidt het slotwoord, „in wie de behoefte leeft aan recht en de zin voor orde, eerlijkheid, vrijheid, rede en goede zeden.” Het zijn „de menschen van goeden wille... wien in den Kerstnacht het in terra pax werd toegezongen”.

C. W. VOLLGRAFF.

